

Drogutvecklingen i Sverige

Rapport 2002

Trends in alcohol and other drugs
in Sweden

Report 2002

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

Rapport nr 68

Stockholm 2002

1. Sammanfattning

Det finns idag en mängd olika data som kan användas för att beskriva bruk och missbruk av alkohol, narkotika och andra droger. På många områden ger dessa uppgifter en god uppfattning om drogproblemens omfattning och utveckling. Inom andra ger de däremot en sämre bild, beroende på brister i tillgängliga data.

Alkoholutvecklingen

Alkoholkonsumtionen

Den registrerade alkoholförsäljningen, eller den statistikförda konsumtionen, omfattar Systembolagets försäljning och bryggeriernas leveranser av starköl och folköl samt olika distributörers leverans av alkohol till restaurangerna. Den omfattar t ex inte resandeförsel, legalt eller illegalt tillverkad alkohol, smuggling, teknisk sprit eller konsumtion i anslutning till utlandsresor.

De typer av uppgifter som brukar användas för att beskriva alkoholkonsumtionen utgörs dels av data över försäljningen och dels av information från olika frågeundersökningar. Till stor del saknas mått på den totala alkoholkonsumtionens omfattning över tid, men under 1990-talet har metoder utvecklats för att bättre uppskatta omfattningen av den oregistrerade konsumtionen, och då kombineras bl a den kända försäljningen med uppgifter från intervjuundersökningar.

En bedömning av konsumtionsutvecklingen som baseras på försäljningsstatistiken blir riktig endast under förutsättning att den oregistrerade konsumtionen är av ungefär oförändrad omfattning år från år. Det finns dock undersökningar som pekar på att denna har ökat under de senaste åren.

En övergripande beskrivning av alkoholförsäljningen under efterkrigstiden är att denna ligger på en högre nivå nu än för dryga 50 år sedan, även om den fluktuerat under åren. År 1946 uppgick den till ca 4 liter alkohol 100% per invånare 15 år och däröver. År 1954, dvs det sista helåret med motbok, var den ca 5 liter. Efter en mer eller mindre successiv ökning kulminerade försäljningen 1976, då den uppgick till närmare 8 liter. Därefter inträdde en minskning och 1984 omfattade den 6 liter, en storleksordning som varit mer eller mindre aktuell alltsedan dess. Om man anlägger

ett mera detaljerat och kortare perspektiv kan man dock konstatera att den registrerade försäljningen ökat under de fyra senaste åren, från 5,8 liter alkohol 100% per invånare 15 år och däröver under 1998, till 6,5 liter år 2001, en uppgång med 12% på fyra år.

Då den oregistrerade konsumtionen beaktats har den totala alkoholkonsumtionen beräknats till 9,2 liter för år 2001, d v s en uppräknings försäljningen med närmare 3 liter. Ungefär 30% av all alkohol som konsumerades år 2001 skulle således vara oregistrerad enligt dessa beräkningar. Det största källan till den oregistrerade konsumtionen utgjordes av privat införsel vid resor (69%), därefter kom smuggling (14%) och legal respektive illegal hemtillverkning (ca 8% vardera).

Utvecklingen av andelen oregistrerad konsumtion förefaller med utgångspunkt från förhållandevis jämförbara studier ha varit ökande under 1990-talet, och har angetts till ca 20% i början av årtiondet och ca 25% vid dess mitt. Andelen oregistrerad konsumtion kan således ha ökat med bortåt 10 procentenheter de senaste 10 åren, samtidigt som motsvarande nivåer och trender föregående perioder är mer eller mindre okända. Om andelen oregistrerad alkohol ökar betyder det att försäljningsutvecklingen blir en sämre indikator på konsumtionsutvecklingen än tidigare.

Alltsedan 1980-talets början har spritförsäljningen minskat, från 3,8 liter ren alkohol per invånare 15 år och äldre 1979 till 1,4 liter 2001. Perioden efter andra världskriget karakteriseras främst av en kontinuerligt ökande vin och starkölsförsäljning. År 2001 uppgick vinförsäljningen till 2,4 liter och starkölsförsäljningen till 1,8 liter. Således har båda dessa alkoholsorter passerat spriten i försäljningsstatistiken, och detta skedde i mitten av 1990-talet.

Av den registrerade konsumtionen 2001 utgjorde, räknat i ren alkohol, öl (starköl och folköl) 41%, vin 38% och sprit 21%. Om uppskattningar av den oregistrerade konsumtionen beaktas blir öl- och vinandelarna istället likartade (ca 36% vardera) medan spriten ökar till 27%. Sprit var således den dryckestyp där den oregistrerade konsumtionen var störst.

Data om alkoholkonsumtionen i olika befolkningsgrupper finns i första hand för ungdomar och framförallt för skolungdom och mönstrande. En samlad bedömning av ungdomars alkoholvanor, utifrån olika frågeundersökningar, är att de under den senaste tioårsperioden ökat i omfattning.

Den beräknade totalkonsumtionen bland ungdomar ökade under 1990-talet och är nu åter i nivå med den som gällde under slutet av 1970-talet, efter att ha uppvisat en lägre nivå under 1980-talet. Såväl bland yngre som äldre ungdomar uppger pojkarna att de dricker ungefär dubbelt så mycket alkohol som flickorna gör, och könsskillnaderna har varit relativt likartade alltsedan 1980-talet, med en tendens till ett ökat gap mellan könen under

de senaste åren. Konsumtionen är också klart högre bland äldre än bland yngre ungdomar.

Utvecklingen av berusningskonsumtionen är i viss mån likartad konsumtionsutvecklingen. Efter en topp omkring 1977 minskade berusningsbenägenheten fram till 1980-talets mitt. Under 1990-talet har dock berusningsbenägenheten ökat något i omfattning, även om nivåerna var högre under 1970-talet. I skolundersökningarna kan också noteras en ökning av andelen högkonsumenter under 1990-talet.

Valet av dryckestyper skiljer sig mellan pojkar och flickor såtillvida att pojkarna dricker mera öl och sprit medan flickorna dricker mera vin, samtidigt som deras dryckesmönster också är mera spritt över olika alkoholtyper. Bland äldre ungdomar ökar i synnerhet inslaget av vin, medan folköl och blanddrycker minskar.

Det begränsade antalet undersökningar på vuxensidan pekar på en klar tendens under efterkrigstiden till en ökad alkoholkonsumtion bland kvinnor. Sedan 1980-talet har dock inte könen närmast sig ytterligare enligt intervjuundersökningar bland personer 18–70 år. Männerna uppger en mer än dubbelt så hög konsumtion som kvinnorna. För männen domineras konsumtionen av starköl och för kvinnorna domineras den av vin. Personer 18–29 år har den högsta alkoholkonsumtionen medan åldersgruppen 50–75 år har den lägsta. Intervjuundersökningarna återspeglar i grova drag åtminstone en del av förändringarna i försäljningssiffrorna.

En jämförelse mellan utvecklingen av alkoholförsäljningen i Sverige och i andra länder visar på betydande likheter. Sålunda karakteriserades efterkrigsåren av en tilltagande konsumtion i stora delar av världen. Liksom i Sverige avstannade ökningen av den totala alkoholkonsumtionen i många länder i mitten på 1970-talet, för att sedan plana ut i vissa och minska i andra. Alltsedan 1980-talet karakteriseras utvecklingen i flera länder av en minskad alkoholkonsumtion. Detta gäller bl a några traditionella högkonsumtionsländer, som t ex Frankrike, Italien och Spanien där minskningen framförallt kan konstateras på vinsidan. I samtliga dessa tre länder har spriten ökat sin andel av den totala alkoholförsäljningen medan vinet minskat. I Sverige är det tvärtom.

Vad gäller EU-länderna och Norge kan konstateras att utvecklingen av konsumtionen av olika drycker går åt olika håll i olika länder med resultatet att konsumtionsmönstren tenderar att bli mer lika. Vinländerna minskar sin vinkonsumtion och ölet och spritens andel av den totala konsumtionen ökar, medan utvecklingen har varit den motsatta i typiska spritländer. Utjämnningen av konsumtionsnivåerna länderna emellan innebär också en utjämnning av den alkoholrelaterade dödligheten och framförallt då dödligheten i levercirrhos där EU:s vinländer minskat sin dödlighet, de s k öllän-

derna ökat sin, medan Norge, Finland och Sverige sammantagna visar en ganska konstant nivå.

Även i andra europeiska länder än Sverige förekommer konsumtion av oregistrerad alkohol vilket försvårar jämförelser av konsumtionsutvecklingen mellan olika nationer, inte minst över tid.

När det gäller alkoholpolitiken tycks det som länderna inom EU närmar sig varandra. Medan Finland och Sverige gett upp en del av sina monopol och därmed försvagat sin alkoholpolitik något, har flera andra länder, bl a i Sydeuropa, förstärkt alkoholpolitiken genom att t ex minska nivåerna för tillåten blodalkoholhalt vid bilkörning och skärpa åldersbestämmelserna för inköp av alkohol såväl i butiker som på restauranger.

Skadeutvecklingen

Alkoholen ger upphov till betydande skador. Några av dessa går att beskriva med statistiska uppgifter. Det saknas emellertid data som entydigt visar omfattningen av alkoholskadorna. Detta gäller speciellt sociala skador, t ex misshandel eller konsekvenser för barn som växer upp i hem där missbruk förekommer. Uppgifterna som redovisas i föreliggande rapport ger således ingen fullständig bild av alkoholskadornas totala omfattning.

Det bör påminnas om att det finns mer eller mindre stora brister hos alla uppgifter som används som mått på alkoholskadenivån i samhället. Faktorer som påverkar är bl a förändringar i lagstiftning, praxis, ekonomiska och personella resurser, diagnosmetoder, kunskaper och attityder.

Som nämnts tidigare steg alkoholkonsumtionen under efterkrigstiden för att nå en topp 1976. Under 1970-talet ökade fylleriomhändertagandena fram till 1975. Utskrivningarna med diagnoserna alkoholism och alkoholpsykos från slutet psykiatrisk vård ökade markant. Dödligheten i levercirrhos, alkoholism och alkoholförgiftning steg under 1960-talet och fortsatte att öka ända fram till 1976.

Efter 1976 minskade alkoholförsäljningen. Fylleriets avkriminalisering 1977 påverkade antalet omhändertaganden som minskade just det året för att nå en topp 1980. Därefter har en successiv nedgång skett och år 2001 gjordes ca 45 000 omhändertaganden. Nedgången har varit tydligast bland dem 20 år och äldre. För de 10–15 senaste åren finns en betydande osäkerhet när det gäller antalet fylleriomhändertaganden som indikator på alkoholskadautvecklingen. Sannolikt speglar utvecklingen i hög grad myndigheternas inställning och agerande, snarare än fylleriets förändring över tiden.

Utskrivningarna från slutet psykiatrisk vård med alkoholrelaterade diagnoser hade en topp i slutet av 1970-talet. Under några av dessa år torde

det ha förekommit en viss ”överflyttning” av patienter från nykterhetsvårdsanstalterna till den psykiatriska vården. Sedan 1980-talets slut har antalet utskrivningar minskat men bara bland män medan kvinnornas antal har varit i stort sett konstant.

När det gäller den alkoholrelaterade dödligheten användes fr o m 1997 en ny dödsorsaksklassifikation, vilket gör det vanskligt att jämföra antalet dödsfall med tidigare år. En viktig alkoholrelaterad dödsorsak är levercirrhosdödligheten som nådde en topp under slutet av 1970-talet. Därefter och fram till dags dato har antalet levercirrhoser som underliggande dödsorsak i princip halverats, även om den nedåtgående trenden åtminstone hejdsats de allra senaste åren. Dödligheten i alkoholism fortsatte att öka efter 1976 och nådde en topp 1980 varefter en minskning skedde t o m 1996, men därefter förefaller även denna positiva trend ha brutits. Alkoholförgiftningarna har dock fortsatt att minska även efter 1996.

Den alkoholrelaterade dödligheten visade sammantaget på en uppgång fram till och med 1979, därefter har den minskat till något mer än hälften. Dock har siffrorna för 1998 och 1999 varit högre än 1997 års värde (då den nya klassifikationen infördes), vilket indikerar ett negativt trendbrott vad gäller utvecklingen av den alkoholrelaterade dödligheten.

Man kan konstatera att männens betydligt större alkoholkonsumtion ger utslag i dödlighetsstatistiken, då männen har fyra gånger så hög alkoholrelaterad dödlighet som kvinnorna. På det hela taget finns det ett samband mellan försäljningsutvecklingen och utvecklingen av de alkoholrelaterade dödsorsakerna – ett samband som dock tenderat att försvagas under senare tid.

De alkoholrelaterade trafikolyckorna med dödlig utgång har minskat mer eller mindre stadigt och uppgick år 2000 till 51 stycken, eller 6% av alla delaktiga förare i dödsolyckor. Under 2000 dödades eller skadades sammanlagt 1 222 personer i trafikolyckor där någon förare misstänkts vara alkoholpåverkad. Knappt två tredjedelar av olyckorna med misstänkt alkoholförekomst var singelolyckor.

Narkotikautvecklingen

Narkotikamissbruk innefattar mycket skiftande former av narkotikaanvändning, alltifrån konsumtion vid enstaka tillfällen till regelbunden, långvarig och daglig användning. Därtill kommer att olika användningsformer har olika konsekvenser för individ och samhälle. Vid en redovisning och diskussion av utvecklingen bör därför olika konsumtionsmönster särredovisas och en uppdelning i tillfällig/experimentell användning och i tungt missbruk har därför gjorts. Med det förstnämnda avses konsumtion vid ett begränsat antal tillfällen, eller åtminstone mindre regelbunden an-

vändning. Någon enkel och entydig definition för tungt narkotikamissbruk är svår att fastställa. En vanlig definition är den från de tre nationella antalsräkningarna, dvs allt injektionsmissbruk, oavsett medel, och all daglig eller nästan daglig användning av narkotika, oavsett intagningsätt. Omfattningen av det missbruk som inte bara är tillfälligt men som inte kan betecknas som tungt saknas det nästan helt uppgifter om.

Liksom fallet är för uppgifterna om alkoholutvecklingen återspeglar förändringar i statistik och undersökningar om narkotikasituationen inte bara förändringar i den faktiska situationen utan också andra förhållanden. Dessa utgörs bl a av förändringar i lagstiftning och tillämpning av lagarna samt förändrade resurser för narkotikabekämpning, samtidigt som förändringar av rent undersökningsmetodologisk karaktär dessutom kan tillkomma.

Tillfällig/experimentell användning

Uppgifter om tillfällig/experimentell narkotikaanvändning fås i första hand genom olika enkätundersökningar bland ungdomar och vuxna. Trots de metodproblem som finns vid frågeundersökningar bedöms dessa återspegla utvecklingen relativt väl.

Skolundersökningarna i åk 9 visar att det under 1970-talets inledande år var en relativt stor andel av eleverna som någon gång provat narkotika (ca 14%). Andelen sjönk därefter och omfattade runt 8% t o m 1982, varefter de sjönk ytterligare och kom att uppgå till ca 3–4% under 1990-talets början. Sedan dess har andelen skolelever som provat narkotika mer än fördubblats. År 2001 svarade 10% av pojkarna och 9% av flickorna att de gjort detta.

Utvecklingen bland mönstrande 18-åringar är förhållandevis likartad som den bland skoleleverna. Andelen som någon gång provat narkotika låg under åren 1971–1982 runt 17%, därefter sjönk den successivt och uppgick till 6% 1988. Sedan 1992 har dock andelen mönstrande som provat narkotika ökat och 2001 var den närmare 18%. Bortsett från skolundersökningarnas höga andelar 1971–1973 ligger andelen som provat narkotika åter i stort sett i nivå med de genomsnittliga andelarna för 1970-talet, enligt dessa undersökningar.

I olika frågeundersökningar uppger normalt ca 60% av dem som provat narkotika att de enbart använt cannabis, medan 5–10% enbart använt annan narkotika än cannabis. Det näst vanligaste medlet är amfetamin, även om ecstasy och LSD alltmer kommit med i bilden bland ungdomar. Tas illegalt använda läkemedel (oftast sömnmedel/lugnande medel) med i bilden är de ofta lika vanliga som amfetamin.

I de båda ovan nämnda undersökningarna har den regelbundna använd-

ningen i stort sett följt samma trender som livstidsprevalensen. I början av 2000-talet hade 3% av såväl niondeklassarna som de mönstrande använt narkotika under den senaste månaden. Bland ungdomar i åldern 16–24 år uppgav år 2000 ca 5% att de använt narkotika under de senaste 12 månaderna.

Parallellt med att narkotikaerfarenheten ökat bland ungdomarna har också nyfikenheten på narkotika och den upplevda tillgängligheten ökat. Det kan dock poängteras att en fortsatt stor majoritet av ungdomarna har en klart avståndstagande inställning till narkotika, ökningarna till trots.

Enligt intervjuundersökningar bland vuxna (15–75 år) har ca 12% prövat narkotika någon gång, vilket motsvarar närmare 800 000 personer i det aktuella åldersintervallet. Narkotikaerfarenhet är nästan dubbelt så vanlig hos män som hos kvinnor. Det kan konstateras att könsskillnaderna tycks uppkomma först i gymnasieåldern.

Beträffande regionala skillnader ger de ovan refererade undersökningarna en entydig bild av att narkotikaerfarenhet är betydligt vanligare i storstadsområden, och minst vanlig på mindre orter och i glesbygdsregioner. Enligt de mer detaljerade mönstringsundersökningarna var artonåringarnas narkotikaerfarenhet störst i Storstockholm under 1970- och 1980-talen medan Stormalmö låg högt under 1990-talet.

Även om studier av grupper med tunga missbrukare ofta visar på en tidig och uttalad social problematik hos dessa, är det självfallet inte så att alla som prövat narkotika har motsvarande bakgrund. Samtidigt är det från olika undersökningar känt att ungdomar som prövat narkotika i regel skiljer ut sig från andra ungdomar, t ex med avseende på skolk, otrivsel i skolan, lägre utbildningsnivå etc. Sådana skillnader accentueras sett till aktuell/regelbunden användning. Detta betyder att de som fortsätter använda narkotika skiljer ut sig med avseende på egenskaper som nämnts ovan, dels från dem som prövat narkotika enstaka gånger, och i synnerhet från dem som aldrig prövat narkotika.

Tungt missbruk

Under senare hälften av 1960-talet ökade allvarigare former av narkotikamissbruk påtagligt. Perioden kan ses som det moderna narkotikamissbrukets etableringsfas. Tillgängliga data tyder på en viss stabilisering under de första åren på 1970-talet. Andra halvan av decenniet visade anmälda narkotikabrott, narkotikabeslag samt domar och strafförelägganden på en uppåtgående trend. Så var även fallet med dödligheten och antalet hepatitsmittade. Det var under denna period som heroinet introducerades på allvar i Sverige.

Tre stycken antalsräkningar av tunga narkotikamissbrukare (injektionsmissbruk eller annan daglig/så gott som daglig användning) har genomförts i Sverige, åren 1979, 1992 och 1998. Undersökningarna bygger på uppgifter från bl a polis, socialtjänst, behandlingssektor och kriminalvård. Med en särskild statistisk metod räknas antalet inrapporterade missbrukare upp för att kompensera för av myndigheterna okända missbrukare. I den senaste kartläggningen har de tidigare resultaten reviderats något med avseende på mörkertalet, eftersom vissa antaganden modifierats samtidigt som mera förfinade statistiska metoder har tillämpats. Undersökningen 1979 var en totalundersökning medan de andra baserades på urval av kommuner. Även om undersökningen 1998 baserades på ett ännu mindre urval än den från 1992, och därmed kan betraktas som den osäkraste ur antalskattningssynpunkt, har det bedömts vara möjligt att ge en skattning även utifrån denna.

Antalet tunga missbrukare 1979 har räknats upp från tidigare angivna 12 000 till 15 000 (med ett intervall på 13 500–16 500), och siffran för 1992 har ökats från 17 000 till 19 000 (17 000–20 500). År 1998 beräknades antalet tunga missbrukare uppgå till 26 000 (24 500–28 500).

Utifrån de ovan presenterade antalsuppgifterna blir den genomsnittliga årliga ökningstakten 2% 1979–1992 och 6% 1992–1998. Med korrigeringar för avgångar ur missbrukspopulationen beräknades den totala årliga ökningen till 800 missbrukare under den första perioden och 1 900 personer under den andra. Det betyder att nyrekryteringen har varit förhållandevis stor under 1990-talet. Samtidigt är det många äldre kvar i missbruk, vilka använt narkotika relativt länge. I 1979 års antalsräkning hade 19% en missbrukstid på 10 år eller längre. Åren 1992 och 1998 var motsvarande andelar 47 respektive 52%.

Andelen kvinnor har varit tämligen stabil och har legat runt en knapp fjärdedel vid alla tre undersökningstillfällena. Medelåldern ökade från 27 år 1979, via 32 år 1992, till 35 år 1998. De allra flesta hade injicerat narkotika de senaste 12 månaderna. År 1979 hade 82% gjort detta, jämfört med 93% år 1992 och 89% år 1998. Centralstimulantia (främst amfetamin), opiater (främst heroin) och cannabis har alltid varit de dominerande drogerna. Amfetaminet dominerade missbruket för ca 48% både 1979 och 1992, men hade minskat i betydelse 1998, då amfetamin angavs som dominerande drog för 32%. Andelen som använt amfetamin de senaste 12 månaderna var 77, 82 respektive 73%.

En annan stor förändring är att heroinet ökat i betydelse sedan 1979. Andelen som använt heroin senaste 12 månaderna var 30, 34 respektive 47%. Femton procent hade opiater som dominerande drog 1979, vilket ska jämföras med 26% 1992 och 28% 1998. Andelen som angetts ha cannabis som dominerande medel har minskat kraftigt, från 33% 1979, 17% 1992

till 8% 1998. Andelen som använt cannabis senaste 12 månaderna var 61, 66 respektive 54%. Det har med åren blivit färre uppgiftslämnare som kunnat ange något dominerande medel. Sannolikt beror detta på ett ökat blandmissbruk samt en försämrad kunskap om missbrukarna hos dem som arbetar med narkotikafrågor på rapporteringsmyndigheterna.

Tillgängliga indikatorer (t ex beslagsuppgifter, kriminalstatistik, vård- och dödsorsaksstatistik) ger en någorlunda likartad bild av utvecklingen av det tunga narkotikamissbruket med ökande nivåer särskilt under 1990-talet, men de indikerar även fortsatta ökningar under 2000-talets första år. Även om en del av uppgångarna i indikatorerna kan förklaras av andra orsaker än omfattningen på missbruket, är det ändå inte orimligt att dra slutsatsen att dessa uppgifter också speglar en faktisk uppgång. Satt i relation till de redovisade antalsräkningarna förefaller en sådan tolkning rimlig.

Ett tydligt mönster med utgångspunkt i flera indikatorer är koncentrationen till storstadsregionerna av framförallt det tyngre narkotikamissbruket. Med utgångspunkt i den senaste case-finding undersökningen (1998) fanns inget som avvek från vad som kan avläsas av indikatorerna. En tendens i undersökningen däremot, var en påtaglig uppgång i t ex Stockholms län om man exkluderade Stockholms stad. Fortfarande så var missbruket mer utbrett i staden satt i relation till befolkningen men uppgången var mer dramatisk i stadens ytterområden. Utvecklingen i Malmö tyder också på en uppgång under 1990-talet och det är även den region där missbruket är vanligast och har så varit sen 1970-talet. Göteborg kännetecknas av att heroin blivit vanligare och missbruksmönstret i regionen nu i högre grad liknar de båda andra storstadsområdena. Takten med vilket missbruket ökat synes dock varit lägre än vad som gällde de båda andra storstadsregionerna.

Psykofarmakautvecklingen

Förbrukningen av lugnande medel och sömnmedel av bensodiazepintyp nådde en hög nivå 1972, enligt Apoteket ABs leveransstatistik. Sedan minskade förbrukningen med 22% fram till början av 1990-talet. Därefter har en uppgång skett och jämfört med 1991 hade inleveranserna av sådana medel till apoteken ökat med 22% år 2001. Uttryckt i dygnsdoser levererades 66 sådana per 1 000 invånare och dag detta år.

Förbrukningen av antidepressiva medel låg tämligen konstant under 1970- och 1980-talen. Under 1990-talet har dock skett en mycket kraftig uppgång, vilken beror på introduktionen av nya läkemedel, de s k selektiva serotoninåterupptagshämmarna (SSRI). Mellan 1990 och 2001 sexdubblades apotekens försäljning.

Det finns tydliga skillnader i bruksmönstret av psykofarmaka. Kvinnor

använder lugnande medel och sömnmedel i betydligt större utsträckning än män. Förskrivningen av dessa medel ökar dessutom med stigande ålder. Användarna är även överrepresenterade bland arbetslösa, lågutbildade, förtidspensionerade och storkonsumenter av alkohol. Personer med en multipel sjukdomsbild och änkor tillhörde också denna kategori. Leve-
ransstatistiken uppenbarar stora regionala skillnader i försäljningen av lugnande medel och sömnmedel. Liksom 2000 förekom den högsta försäljningen per invånare år 2001 i Jönköpings län, medan den lägsta gällde Norrbottens län.

Snifningsutvecklingen

I början av 1970-talet, när regelbundna drogvaneundersökningar började genomföras i skolan och bland mönstrande, uppmättes relativt höga andelar som sniffat någon gång. Under 1970-talet minskade emellertid sniffningen både bland eleverna i årskurs 9 och bland mönstrande. Utvecklingen bland pojkarna i årskurs 9 och bland mönstrande visar en relativt god överensstämmelse under årtiondet.

Andelen elever i årskurs 9 som sniffat befann sig på en låg och oförändrad nivå under hela 1980-talet. Detsamma kan sägas om andelen mönstrande som sniffat under de senaste två åren. På grund av flera frågeändringar under 1990-talet i mönstringsundersökningen är det svårt att tolka de senare årens snifningsutveckling i denna studie, men beteendet är i alla fall mer sällsynt nu än på 1970-talet och 2001 svarade 6% att de sniffat någon gång. Bland eleverna i årskurs 9 märktes en puckel i snifningserfarenheten under 1900-talet, men de senaste åren har andelarna åter sjunkit något, och 2001 hade 8% av pojkarna och 6% av flickorna sniffat någon gång. Alltsedan tidigt 1970-tal har pojkarna i regel redovisat högre värden än flickorna, och på den tiden var sniffningen överlag mera utbredd bland skoleleverna.

Kunskapen om snifningsprevalensen bland vuxna är relativt begränsad. I undersökningar om det tunga narkotikamissbrukets omfattning 1992 och 1998 framkom att 1–2% av narkotikamissbrukarna hade lösningsmedel som ett av andra missbruksmedel. Av tvåångsvårdade vuxna har alltsedan 1990-talets början enstaka procent haft sniffning som en missbrukskomponent.

Dopningsutvecklingen

Under 1990-talet har det blivit uppenbart att användningen av hormondopningsmedel inte längre är begränsad till idrottsrörelsen utan även är spridd i andra delar av samhället, bl a med anknytning till kroppsbyggnad och

träning på gym. Av de i dopningslagen förbjudna preparaten hör anabola androgena steroider (AAS) till de vanligaste.

Omkring 1% av de manliga ungdomarna i olika riksrepresentativa frågeundersökningar har svarat att de någon gång provat AAS. Denna storleksordning har i stort sett varit likartad sedan 1993, då man började ställa frågor om dopningsmedel i sådana undersökningar. Storleksordningen är i linje med flera europeiska länder, men lägre jämfört med USA.

Erfarenhet av tillväxthormon är mer sällsynt, likaså är det mycket ovanligt att kvinnor rapporterar erfarenhet av hormondopningsmedel. Det har bland ungdomar konstaterats samband mellan å ena sidan hormondopningserfarenhet och å andra sidan omfattande alkoholkonsumtion liksom erfarenhet av narkotika och andra droger.

Tobaksutvecklingen

I början av 1900-talet var snus och piptobak de produkter som dominerade tobaksmarknaden. Försäljningen av cigaretter låg fram till andra världskrigets slut varje år under 500 stycken per person 15 år och äldre. Cigarettförsäljningen ökade sedan och nådde en topp 1976 då motsvarande siffra var 1 840. Därefter har försäljningen minskat, i synnerhet under 1990-talet. År 2001 såldes 1 000 cigaretter per person 15 år och äldre, vilket är närmast en halvering sedan 1976. En temporärt extra stor försäljningsnedgång 1997–1998 sammanföll med de höga cigarettpriserna dessa år. Försäljningsminskningen under senare 1990-tal kan till viss del förklaras av ökad smuggling och privatinförsel samtidigt som rökningen minskat i befolkningen.

Rökningen bland niondeklassare var utbredd i början av 1970-talet. Den minskade sedan fram till mitten av 1980-talet, för att åter öka under slutet av årtiondet. Därefter har nivåerna varit relativt oförändrade. År 2001 rökte 30% av pojkarna och 36% av flickorna. Motsvarande värden för daglig rökning var 11 respektive 16%, andelar som varierat relativt lite alltsedan 1980-talets början.

För ett halvsekel sedan var rökning vanligast bland män. År 1946 var 50% av männen regelbundna rökare och motsvarande siffra för kvinnorna var 9%. År 1963 var andelarna 49 respektive 23% och i slutet av 1970-talet rökte 42 respektive 34% av 18–70-åringarna. Därefter har det skett en nedgång, i synnerhet hos männen. Detta har lett till att daglig rökningen nu är mer utbredd bland kvinnor än bland män (23 respektive 18% år 2000). Nedgången har skett i alla åldersgrupper, men den har genomgående varit störst i de yngsta.

År 1995 uppskattades rökningen kräva ca 8 000 liv i Sverige. Mönstret för utvecklingen av rökningrelaterade dödsfall stämmer väl överens med vad man kan förvänta sig när man studerar konsumtions- och försäljningsstatistiken. Dödligheten har minskat bland männen men bland kvinnorna har röknedgången varit mindre och kommit senare, varför någon dödlighetsminskning ännu inte kan skönjas för dem.

Det är svårt att finna någon ökning av andelen snusare i befolkningen som motsvarar försäljningsökningen av snus under de två senaste decennierna (en uppgång med 62% 1980–2001). Andelen dagligsnusare bland männen har varit relativt konstant under denna period (ca 20%). Försäljningsökningen kan bero på att de enskilda snusarna har ökat sin konsumtion men det kan även vara så att de som tidigare både snusade och rökte idag främst snusar. Bland kvinnorna är dagligsnusandet så gott som obefintligt, vilket även gäller för flickorna i årskurs 9. Ser man till den totala andelen tobakskonsumenter i årskurs 9 år 2001 nyttjade 39% av pojkarna och 36% av flickorna tobak i form av snusning eller rökning.